

Zombor I.T. (Uzhhorod)
On the Issue of Sarmatian History of Tissa - Danube Basin
 (Summary)

Pop H.
 (Romania)

The history of Carpathian - Danubian arial of Rome period is connected, to certain level, to Iranian - speaking tribes of Sarmatian. During I - IV AD, as a result of a number migration waves from the East, they populated territory between the rivers Tissa and Danube, which got a name of "Sarmatian Wedge".

The relationships of newly arrived tribes with Rome Empire and local population are considered in the article. Also three main periods of their stay at "Sarmatian Wedge" are defined.

Література

- Білоусько О. Україна давня: євразійський цивілізаційний контекст. - К., 2002.
- Геродот. Истории в 9-ти книгах. - М., 1972; К., 1993.
- Дзиговский А.Н. Очерки истории сарматов Карпато - Днепровских земель. - Одесса, 2003.
- Зубарь В.М. Северный Понт и Римская империя (середины III в. до н.э. - первая половина VI в.). - К., 1998.
- Иордан. Гетика. - М., 1960.
- Колосовская Ю.К. Паннония в I - III веках. - М., 1973.
- Котигорошко В.Г. Проблеми етнокультурних процесів у Карпато - Дунайському басейні I ст. до н.е. - III ст. н.е. // Археологія. - 1991. - 4. - С.10-16.
- Моммзен Т. История Рима. - М., 1949. - Т.V.
- Светоний Транквила. Жизнь двенадцати цезарей / Пер. М.Л.Гаспарова. - Грозный, 1990.
- Тацит Корнелий. Анналы. Малые произведения. История. - СПб., 1993.
- Эрдели И. Даки, сарматы, германцы, гунны // Археология Венгрии. - М., 1986. - С.278-309.
- Cassius Dio. Istorica Romana. - București, 1977.
- Garam É., Patay P., Soproni S. Sarmatisches wallsystem im Karpatenbecken. - Budapest, 1983.
- Párducz M. Beiträge zur Geschichte der Sarmaten in Ungarn // AA. - 1956. - VII. - S.139-182.

Depresiunea Șimleului în antichitatea dacică

Lucrarea și-a propus să surprindă principalele aspecte și caracteristici ale civilizației dacice clasice (a doua jum. a sec. II î.Hr. - început sec. II d.Hr.), dintr-un spațiu unitar, bine delimitat din punct de vedere geografic cunoscut sub denumirea de Depresiunea Șimleului (Mac, Idu, 1992, p.41- 42). Acest teritoriu este azi acoperit de cea. 50 localități moderne. În 29 dintre acestea au fost executate periegeze arheologice identificându-se 49 de situri La Tene D, în 16 din cele 29 de localități cercetate. Circa 2/3 dintre acestea se concentrează în zona Măgurii Șimleului, care a și beneficiat de mult mai multe cercetări de teren (459, adică 85,4 % din totalul periegezelor efectuate în Depresiunea Șimleului). De altfel dinamica descoperirilor întâmplătoare a sugerat, pentru zona Măgurii Șimleului, o consistentă prezență dacică pentru intervalul cronologic amintit.

Ultima sută de ani a constituit, pentru Depresiunea Șimleului, o perioadă de intense acumulări cantitative în ceea ce privește tezaurile dacice de monede și menționarea, în literatura istorică de specialitate, a unor fortificații dacice atinse de numeroși căutători de comori (Wagner, 1980) sau de arheologii maghiari (Hampel, 1892; Fetzer, 1896; 1898; 1899; 1910; Göhl, 1900; 1903; Harsányi, 1908) ai începutului de secol. Perioada interbelică nu aduce prea multe pentru spațiul propus spre investigație, atenția cercetătorilor îndreptându-se mai ales asupra complexului roman spectaculos de la Porolissum - Moigrad (Ferenczi, 1941; Daicoviciu, 1937-1940). Abia sfârșitul războiului declanșează interesul științific pentru acest spațiu, în urma provocării create de descoperirea fortuită a unor presupuse morminte pe pantele unui deal din componența Măgurii Șimleului. Este vorba de punctul Uliul cel Mic unde în urma descoperirii respective dintre anii 1945 - 1947 M.Moga a executat câteva sondaje publicate sumiar (Moga, 1950). Publicarea pieselor descoperite da către proprietarul terenului, vândute Muzeului Seculesc din Sfântu Gheorghe, aparține lui Z.Szekely (1951). Descoperirea, ulterior a două tezaur de drahme de Dyrrhachium - Apollonia la Șimleu Silvaniei (Chirilă, 1965; Winkler, 1981-1982; Sășianu, 1980 p.167), în anul 1964, a sporit interesul specialiștilor pentru zona valorificată insuficient. Drept urmare, în punctul Uliul cel Mic, MIAZ execută, în anul 1978, câteva sondaje soldate însă cu rezultate modeste, valorificate superficial (Matei, 1979, p.7-19). Cel dintâi sit, investigat sistematic, cercetarea finalizându-se cu o micromonografie, este însă cetatea dacică de la Marca, mai puțin cunoscută în literatura de specialitate (Dumitrașcu, Lucăcel, 1974). Ca o încununare a descoperirilor anterioare, în anul 1986 a fost descoperit, tot întâmplător, la Șimleu Silvaniei - Cehai, un bogat tezaur mixt, de podoabe și monede din argint, specific orizontului de început de sec. I î.Hr. (Chirilă, Matei, 1986). Alte descoperiri de altă factură, așezări, fortificații, piese izolate, în zona Măgurii Șimleului, au permis și încurajat inițierea unui vast proiect de cercetare a locuirii dacice din acest spațiu plin de istorie. Astfel, începând cu anul 1992, au fost investigate sistematic punctele Cetate (aproape integral) și Observator

(deocamdată în stadiu de sondaj) de la Șimleu Silvaniei, pe teritoriul orașului fiind semnalate și verificate numeroase alte puncte aparținând așezărilor civile sau zonelor presupuse rituale (vezi Istoricul Cercetărilor).

În cele 16 localități cu descoperiri dacice din Depresiunea Șimleului, au fost descoperite 15 așezări civile de șes, dispuse pe mici cursuri de apă, și doar una de înălțime, Bădăcin - Cornet, amplasată pe o culme lungă, însoțită, în care au fost amenajate mici terase pentru locuit. Una dintre acestea impresionează prin dimensiunile actuale: 10 m lățime și 175 m lungime, în rupturile moderne ale amenajării apărând vetre, cuptoare, locuințe.

Mult mai bine cunoscută este așezarea civilă dispusă semicircular la baza dealului Cetate de la Șimleu Silvaniei (Pop, 1992). Aceasta s-a materializat prin apariția a cca. 30 puncte cu descoperiri cu caracter profan, dar și ritual, în terasele dacice amenajate de o parte și de alta a văilor de-a lungul cărora era amplasată așezarea. Terasele, în număr de 16, unele dintre ele lungi de peste 100 m, mai sunt sesizabile pe lățimi de până la 20 m, multe dintre ele neputând fi observabile datorită alunecărilor sau nivelărilor ulterioare. Acestea au oferit ochiului avizat complexe de locuire (locuințe, vetre, cuptoare, gropi), dar și câteva dovezi privind practici rituale la dacii din posibila Dacidava pomenită de geograful antic Ptolemeu (la Dumitrașcu 1971a argumentația favorabilă acestei ipoteze s-a bazat pe vechile descoperiri, neavând la îndemână rezultatele de acum. Cu toate acestea intuiția și excelența cunoaștere a realităților zonei, în antichitate și zilele noastre, au făcut ca demersul privind identificarea Dacidavei să fie cel mai valabil).

Deosebit de favorabilă habitatului uman de toate timpurile, situată pe traseul unor importante căi comerciale, Depresiunea Șimleului este cunoscută, în literatura istorică de specialitate ca una din zonele cu cea mai mare densitate de tezaur dacice. Se cunosc 12 astfel de tezaururi dintre care 9 conținuturi monede, unul podoabe, iar 2 erau mixte (Gooss, 1876, s.37; Gohl, 1900, old.434; Harsányi, 1908, old.113; Marțian, 1921, p.7, fig.3; Székely, 1951, p.43-74; Fettich, 1953, s.127-176; Chirilă, 1966, p.421; 1967, p.457; 1968, p.123-144; Lucăcel, 1968; Glodariu, 1968, p.409-418; Chirilă, 1969, p.475-476; Mărghitan, 1972, p.191-195; Horedt, 1973, s.127-167; Chirilă, 1977, p.63-66; Mărghitan, 1977, p.73-77; Chirilă, Lucăcel, 1979, p.89-101; Florescu, Miclea, 1979; Sășianu, 1980; Winkler, 1981-1982, p.93; Chirilă, Matei, 1983, p.101-118; 1984, p.147-148; 1986, p.95-118; Pop, Găzduc, 1999). Recentele cercetări arheologice efectuate la Șimleu Silvaniei au relevat faptul că pe Măgura Șimleului au funcționat fortificații complexe, acropole fortificate, așezări și chiar locuri de cult. Toate ne îndeamnă să considerăm acest complex de așezări și fortificații drept un puternic și prosper centru al unei uniuni tribale dacice cu teritoriul în jumătatea vestică a județului Sălaj, în bazinele superioare și mijlocii ale râurilor Crasna și Barcău.

Limitat la sud - sud - vest de Munții Plopiș, iar la sud - sud - est de Munții Meseș acest teritoriu era închis înspre nord de dealurile ce formează Măgura Șimleului cu altitudinea maximă de 597 m. Acest complex de dealuri ocupă o suprafață de cca. 60 km². Prin forma sa masivă, cu platourile centrale și întinse situate pe vârf, unde existau condiții optime de locuit (izvoare, zone pentru pășunat și chiar pentru cultivat), bine apărată natural, dar și artificial, prin ridicarea de

palisade pe valuri situate în spatele unor șanțuri impresionante, cu puncte suplimentare fortificate situate pe dealurile mici periferice (Cetate, Uliul cel Mic, Dealul Hempului, Omanu între Urât, Coasta lui Damian, etc.) legate de masivul central prin șei înguste, Măgura Șimleului ni se prezintă tot mai mult ca un nucleu demn de rangul unei reședințe aristocratice laice și eclesiastice a uniunii tribale pomenite înainte.

Teritoriul era protejat la intrare dinspre vest de cetatea dacică de la Marca pe valea Barcăului, unde au fost cercetate cele două circumvalații concentrice care fortifică muncelul Cetate (Dumitrașcu, Lucăcel, 1974). Dinspre nord accesul era închis de circumvalația de pe dealul Omanu între Urât și de elementele defensive de pe Măgura Șimleului din punctul Observator, care, prin trei valuri și șanțuri de baraj, fortifică platourile înalte ale Măgurii Șimleului, și punctul Coasta lui Damian. În acest punct au fost efectuate săpături arheologice în anul 1949 (Moga, 1950) și sondaje minore mai târziu, fără a se descoperi vreo urmă de locuire dacică. Cercetările periegetice ulterioare (H.Pop, I.Bejinariu, C.Ghemiș) au constatat prezența a două șanțuri de apărare care bazează accesul prin șaua de legătură spre mamelonul dealului Coasta lui Damian, o extremitate nord - vestică a Măgurii Șimleului. Investigațiile arheologice ulterioare (1998 - 1999 I.Bejinariu și S.Băcuț - Crișan) prin aceste elemente de fortificație au avut ca rezultat descoperirea unor urme dacice de locuire care pot data unul din cele două șanțuri în sec. I î.Hr., deci în același interval cronologic cu acropola de la Observator. Credem că avem de-a face cu un punct de supraveghere fortificat, pentru controlarea celei mai ușoare căi de acces spre cota maximă a Măgurii Șimleului. Dinspre nord - est fortificația de pe Dealul Hempului, o prelungire a Măgurii înspre est, asigură protecția căilor de culme sau vale din acel sector. Înspre extremitatea estică a teritoriului, calea principală de acces, Poarta Meseșană, era controlată de fortificațiile de pe Poguior și Măgura Moigradului. Dinspre sud - est accesul pe valea Ragului era blocat de cetatea complexă de la Stărciu - Cetățuie. Întreg acest teritoriu care închide bazinele cursului superior și mijlociu al râurilor Crasna și Barcău includ și majoritatea descoperirilor de epoca dacică clasică din județul Sălaj.

Ușurința cu care căile de acces și drumurile comerciale puteau fi supravegheate, controlate și apărate au făcut din teritoriul descris mai sus o zonă bine delimitată și apărată, dar și prosperă economic, deși resursele locale nu au excelat niciodată.

Dacă în general, pentru întreg intervalul cronologic stabilit, Măgura Șimleului constituie nucleul și "centrul de comandă" al puterii dacice din Depresiunea Șimleului, este interesant de urmărit evoluția acestuia în cei 200 de ani anteriori cuceririi romane. O schimbare majoră privind tactica și strategia militară, dar și a habitatului a fost constatată la Șimleu Silvaniei, pe Măgură, în momentul în care a fost documentată o abandonare totală și definitivă a acropolei care a funcționat în sec.I î.Hr. în punctul Observator, la cota maximă (597 m) a Măgurii Șimleului. Rolul acesteia este, se pare, preluat de către acropola din punctul Cetate, situată la o altitudine inferioară (372 m). Este greu de explicat această schimbare de optică în condițiile în care nu putem documenta o masivă

distrugere violentă a fortificațiilor de la Observator. Scăderea debitului surselor de apă, imobilismul datorat izolării sau mai degrabă imposibilitatea supravegherii îndeaproape și eficientă a drumurilor strategice și comerciale pot constitui cauze ale fenomenului părăsirii, amintit. Renunțarea la tipul de mare așezare fortificată de tip dava și preluarea rosturilor militare de către fortificații mai mici, dotate cu garnizoane permanente, variabile ca mărime, dar amplasate în punctele cheie de trecere, poate fi un alt motiv al abandonării fortificației de cca.4 -5 ha de la Observator.

Importanța geo - strategică a zonei, situată la periferia nord - vestică a regatului lui Decebal, au făcut din Depresiunea Șimleului atât o verigă de legătură la zona de contact cu lumea celtică cât și un avampost bine fortificat menit a apăra, controla și supraveghea principala cale de intrare în Transilvania dinspre nord - vest: Poarta Meseșană.

Unitatea în conceperea microsistemului defensiv dacic (Glodariu, 1982), reflectat în arhitectura militară a Depresiunii Șimleului, constituie doar una din expresiile unității materiale și spirituale dacice manifestate pe parcursul ultimelor două secole ce preced cucerirea romană, care a frânt explozia de civilizație nemaîntălnită până atunci în manieră authtonă.

În intervalul cronologic propus se datează și complexele de locuire identificate prin cercetări de suprafață sau sistematice. Deținem un lot de 9 locuințe adâncite (15 %), 13 de suprafață (22 %) și 37 neprecizabile din punct de vedere constructiv (63 %). Maniera de amenajare a acestora a ținut cont de condițiile specifice de relief. În câteva cazuri s-a depus un uriaș efort pentru amenajarea teraselor pe care, ulterior, erau ridicate construcțiile civile și anexele acestora. S-a constatat și o utilizare judicioasă și intensivă a spațiului, recurgându-se și la reamenajări repetate, succesive ale aceleiași terase sau la sistematizări ale dispunerii complexelor în cadrul fortificației sau așezării (a se vedea cazul Măgurii Moigradului, Șimleu Cetate și Observator). Complexele de locuit (pentru arhitectură civilă vezi (Glodariu, 1983, p.9-40)) sunt însoțite constant de instalații de foc, vetre (22) și cuptoare (16). Celelate amenajări auxiliare, gropile de provizii, rituale și menajere, sunt în număr de 113, completând, prin forme și inventar deosebit, peisajul aglomerărilor umane antice.

Inventarul complexelor amintite, recoltat în urma investigațiilor arheologice sistematice, este impresionant din punct de vedere cantitativ și calitativ.

Gama, acoperită de recipientele ceramice (materialul ceramic cercetat se regăsește în studiile dedicate și ceramicii dacice (Crișan, 1969; Buzilă, 1970; 1972-1973; Glodariu, 1976; Crișan, 1978; Glodariu, 1981a; 1981b; Căpitanu, 1987; 1994; Glodariu, Moga, 1989; Koligoroško, 1995; Ursachi, 1995)), este comparativă cu cele specifice arealului locuit de daci. Cu mâna au fost confecționate: chiupuri, oale, străchini, castroane, fructiere, câni, cești - opați, afunători, capace, strecurători, "situle", creuzete, kantharoi, cupe, boluri, tipși și vase în miniatură. Din statistici observăm că cea mai numeroasă categorie este reprezentată de oale (1188 = 69 %), apoi de instalațiile de iluminat:cești - opați (161 = 9,2 %), fructiere (66 = 3,8 %), câni (57 = 3,2 %), chiupuri (51 = 3 %),

străchini (49 = 2,8 %), castroane (50 = 2,8 %) și creuzete (47 = 2,7 %). Este vizibil faptul că vasele utilizate în metalurgie ocupă un loc important.

Registrul ceramicii lucrate la roată cuprinde: chiupuri, oale, străchini, castroane, boluri, fructiere, urcioare, câni, kantharoi, cupe, capace, strecurători și doar o amforă. Primul loc îl deține fructiera cu 182 piese (40 %), apoi câni (84 = 18,5 %), kantharos-ul (79 = 17,3 %) și cam egale se plasează chiupurile, castroanele, bolurile și cupele cu cca. 20 piese fiecare (adică cca. 4,5 %).

Din punct de vedere funcțional constatăm câteva categorii ceramice principale și anume recipientele pentru păstrat provizii, 89 de piese (51 cu mâna, 38 la roată), reprezentând doar 4 % din total. Majoritatea o dețin vasele pentru prepararea hranei, 1207 exemplare, toate confecționate cu mâna (55 %). O importantă categorie o constituie vasele pentru servirea mesei, 399 piese (18 %) dintre care 171 lucrate cu mâna și 228 la roată. Recipientele pentru băut și adus lichide sunt în număr de 255, adică 12 % din total (65 confecționate cu mâna și 190 la roată). Instalațiile destinate iluminatului sunt toate confecționate cu mâna, în număr de 174 (8 %). Creuzetele constituie categoria destinată activităților metalurgice. Avem 47 astfel de recipiente, toate lucrate cu mâna. Vasele în miniatură, considerate ca și componente ale "truselor magice" (Sârbu, 1993), sunt în număr de 24 exemplare (1 %) toate realizate cu mâna.

Din totalul de 2195 piese ceramice prelucrate 79 % au fost confecționate cu mâna și doar 21 % la roata olarului, dar situația diferă de la sit la sit.

Alături de acest numeros lot ceramic, credem reprezentativ, a fost investigat și un număr de 1897 unelte, ustensile, arme, piese de echipament militar și harnașament ((Glodariu, Laroslavski, 1979) pentru cele mai bune analogii), piese de port și podobe, monede. În Depresiunea Șimleului se cunosc 646 unelte și ustensile din ceramică (458, instrumente pentru modelat vasele - 14; fusaiolele - 61; greutatele - 29; piesele de joc - peste 400), piatră (87, rășnițe - 40; cute - 47), os (17, mânere, sule, tuburi - 6; plantatoare - 1; spatule - 3; pandantive - 4; fluier - 3), fier (81, scoabe, cuie - 29; unghie - 2; cuțite - 32; coase, seceri - 4; topoare, bărzi - 2; dălți - 1; frigărui - 2; sfredel - 1; lanțuri - 3; torți de vas - 1; piese de uși - 3), bronz (7); 53 de piese reprezentând arme, echipament militar, respectiv piese de harnașament, predominând cele din fier (38, săgeți - 3; sulice, lănci - 18; spade, cuțite de luptă, teii, pitenii); 214 piese de port și podobe confecționate din os (5, mărgelile, pandantive), ceramică (2, mărgelile), sticlă (9, perle, brățări), fier (5, cataramă - 2, pafiale - 2, fibule - 1), bronz (174, aplici - 142, fibule - 12, verigi - 10, cercei - 2, pafiale - 4, brățări - 4), argint (19, cercei - 1, inele - 2, brățări - 9, fibule - 1, colane - 4, lanțuri - 1, centuri - 1) și 978 monede, majoritatea din argint (tetradrahmă dacică suberată - 1, drahme grecești de tip Apollonia - Dyrrhachium - 827, denari romani - 149, as din bronz - 1).

Descoperirile arheologice nu sugerează preocupări agrare - pastorale ale comunităților investigate, care au un caracter prea puțin civil. Este vorba de acropolele de la Șimleu Cetate și Observator și Marca Cetate, ultima cu un pronunțat caracter militar. Analiza osteologică recentă efectuată pe lotul de resturi paleofaunistice, recoltate din primele două situri, impun o astfel de afirmație, vânatul ocupând un rol important în alimentația epocii. De altfel, ca o comparație,

În punctul Observator se constată o preponderență a alimentației bazată pe carnea de bovină pe când la Cetate, pe aceeași Măgură a Șimleului, porcinele iau locul bovinelor în scopul amintit. Explicația fenomenului o putem găsi în decalajul cronologic dintre cele două situri și în caracterul diferit al ocupațiilor de bază de-a lungul acestui interval de timp. Dacă pentru sec. I î.Hr. erau preferate bovinele, iar alimentația bazată pe vânat reprezenta doar 10 %, sugerând existența unei comunități stabile, imobile, dar cu activități agro - pastorale, pentru sec. I d.Hr. aceasta cunoaște o dinamizare neobișnuită și o mobilitate ridicată, reflectată în sporirea ponderii vânatului în alimentație la 31 % și preferința pentru carnea de porc, care presupunea un efort minim în ceea ce privește creșterea acestui animal mai puțin pretențios.

Caracterul preponderent aristocratic - militar al principalelor două situri cercetate, care au și oferit cele mai spectaculoase descoperiri și răspunsurile la întrebările ridicate de unele dintre acestea, le oferă un anume specific în ceea ce privește celelalte ocupații ale comunităților dacice care le-au reprezentat. Olăritul, prelucrarea osului, a pietrei, torsul, țesutul nu constituiau ocupații de bază decât pentru cei care deserveau cele două acropole, comunitățile ce locuiau la baza acestora, radial față de vărfurile Măguri Șimleului. De asemenea prelucrarea metalelor era apanajul meșterilor specializați, foarte probabil ambulanz, animați de interese materiale satisfăcute de aristocrația locală, dornici de-a-și împlini dorințele și gusturile specifice modei timpului (Rustoiu, 1996, p.53-65), dar și de a prospera economic prin promovarea unei politici de copiere fidelă a monedei romane. În numeroase replici, necesare schimburilor impuse de o economie monetară autentică (Pop, Bejmaru, 1995).

Nevoilor economice crescânde ale comunităților din Depresiunea Șimleului li s-au subordonat constant manifestările rituale specifice populațiilor de-a lungul timpului. Orice acțiune umană profană era însoțită de o profundă încărcătură rituală materializată prin incantații sau/și depuneri de ofrande ale căror urme mai putem să le surprindem uneori. Fie că sunt gropi cu resturi de schelete umane sau cu oase de animale înhumate sau incinerate, fie că au ca inventar recipiente ceramice întregi, întregibile sau sparte intenționat ori au depuse într-o anumită ordine vase sau unelte, ustensile, arme, podobe, monede, etc., aceste complexe serveau laturii spirituale de care comunitățile nu se puteau dispensa și fără de care nici nu puteau să-și întemeieze și să-și justifice existența ((Crișan, 1986) cu principala sinteză privind spiritualitatea dacilor).

În actualul stadiu al cercetării perioadei La Tene D se poate oferi o încercare de a surprinde limitele inferioare și pe cele superioare ale locuirii dacice din Depresiunea Șimleului.

Pentru începuturile locuirii La Tene D putem lua în discuție fibulele cu noduri realizate din argint prezente la Moigrad sau Cehel databile pentru sfârșitul sec. II î.Hr. și pe parcursul sec. I î.Hr. (Chirilă, Matei, 1986; Rustoiu, 1997, p.32-33).

Sfârșitul locuirii poate fi surprins cu destulă precizie în siturile de la Moigrad - Măgură și la Șimleu Silvaniei - Cetate. Acesta corespunde perioadei războaielor daco - romane pentru perioada tocmai amintită putând fi invocate

fibulele porico - panonice (Rustoiu, 1995, fig.4; Cociș, 1984) și aplicile de aceeași origine (Rustoiu 1996, fig.74/18) descoperite la Șimleu, iar pentru cazul Moigradului cele mai bune elemente de datare sunt fibulele puternic profilate, de tip răsăritean, datate la sfârșitul sec. I î.Hr. și începutul sec. II d.Hr. (Macrea, Rusu, 1960, fig.13/3; Rustoiu, 1995, fig.4).

Celelalte piese metalice descoperite se datează în intervalul limitat de cele invocate mai înainte. Monedele nu ne oferă decât un terminus post quem destul de larg.

Privitor la ceramica dacică, e dificil a o încadra între limite foarte restrânse, dar o anumită valoare cronologică nu i se poate nega atunci când ea se află în anume complexe. Fibula din bronz de tip 8b (Rustoiu, 1997, p.41), descoperită la Șimleu - Observator, în groapa G9, constituie un foarte precis element de datare a complexului și firește a inventarului acestuia. Cu ușurință se poate constata că materialul ceramic de la Observator se eșalonează cronologic pe parcursul sec. I î.Hr. ((Jovanovic, 1988, p.198) datează materiale identice de la Gomolava din faza VI b în a doua jum. a sec. I î.Hr. Deasemenea V.Sârbu datează materialele de la Grădiștea între 175 - 50 î.Hr., materiale perfect identice cu majoritatea celor de la Șimleu - Observator (Sârbu, 1996, p.53-54)), fără să putem preciza cu certitudine momentul debutului locuirii în acest punct. Diferențierile cronologice dintre siturile de la Șimleu Cetate și Observator se constată și se argumentează prin tipurile ceramice distincte sesizate. Pentru ceramica lucrată cu mâna de la Observator constatăm, ca degresant, mai ales prezența cioburilor pisate pe când la ceramica din siturile dateate în sec I d.Hr. (Cetate) mai ales prezența fragmentelor de mică și a nisipului cuarțos. Dacă pentru Observator, lotul ceramic de 435 fragmente a oferit doar 56 lucrate la roata olarului, adică numai 13 % din total, la Cetate, din ceramica prelucrată (1209 piese), 26,6 % este reprezentată de această superioară categorie. Această dublare, presupunând un salt calitativ tehnologic, este specific celei de-a doua jumătăți a perioadei de maximă dezvoltare a civilizației de tip La Tene, moment când Dacia depășește din punct de vedere politico - economic fosta putere reprezentată de celți (Giodariu, 1997, p.80-81).

Unitatea materială constatată pentru cele mai cercetate situri dacice din Depresiunea Șimleului sugerează posibilitatea generalizării ipotezei că pentru intervalul propus și dovedit (a doua jum. a sec. II î.Hr. - începutul sec. II d.Hr.) locuirea dacică este constantă și riguroasă concretizată prin așezări și fortificații cu un inventar deosebit, databil în această perioadă de maximă înflorire a civilizației dacice la nivelul întregii Dacii. Excepție face punctul Observator pentru care se poate susține ipoteza abandonării din rațiuni greu de deslușit, la un moment situat la debutul primului secol al erei noastre. Celelalte situri nu ridică astfel de probleme, dar lipsa cercetărilor arheologice sistematice poate deruta în argumentație.

Încercarea de față, departe de a oferi o imagine exhaustivă despre civilizația dacică din spațiul abordat, datorită motivelor invocate, a căutat totuși să valorifice aproape tot ceea ce a fost publicat până acum luând în considerare și numeroase materiale inedite încă. Intenția acestui demers a fost aceea de a oferi, pe cât posibil, o imagine globală, sub aproape toate aspectele, a anvergurii fenomenului dacic de

pe teritoriul Depresiunii Șimleului. Vizibil concentrat în acest spațiu acest fenomen ne apare tot mai consistent, pe an ce trece, în urma cercetărilor arheologice sistematice sau de teren. Se poate constata de asemenea că aproape nu există fragment de civilizație specifice arealului dacic (Crișan, 1975; 1977; 1993; Glodariu, 1997) care să nu-și aibă corespondența în descoperirile prezentate aici.

Fragmental de civilizație dacică, abordat în acest demers, nu face decât să argumenteze cele afirmate mai sus, oferind spre meditație un set de piese, fapte și ipoteze.

The Depression of Simleu in the Dacian Antiquity

The present study aims at dealing with the most important aspects and characteristics of the classical Dacian civilization of the second half of the 2nd century B.C. and the beginning of the 2nd century A.D., within a unitary geographic space, a well - defined space known as the Depression of Simleu. This territory is nowadays covered by approximately 50 modern localities. In 29 of them archeologic research has been performed which led to the discovery of 49 sites La Tene D, in 16 of the 29 researched localities (pl.1). About 2/3 of these localities are concentrated in the area of the Magura Simleului which has been the beneficiary of several field research activities (459, meaning 85,4 percent of the total archeologic findings the Depression of Simleu). The casual dynamics of the findings suggested, for the region of Magura Simleului, a continuous presence of the Dacians in the chronologic time period we mentioned.

The last hundred years represented for the Depression of Simleu, a period of intense quantitative accumulation in terms of Dacian thesaurus of coins and the mentioning, in the historic literature, of several Dacian fortifications revealed by numerous treasure hunters and Hungarian archeologists at the beginning of the century. The period between the wars does not bring novelties to the analyzed space, the attention of researchers being focused on the spectacular Roman complex Porolissum - Moigrad. Only at the end of the war the scientific interest for this geographic space was risen as a result of the challenge of the hazardous discovery of some presupposed burial places on the declivity of the hill, component part of the Magura Simleului. The discovery of the two thesauruses of drachma coins by Dyrhachium - Apollonia of Simleu Silvaniei, in the year 1964, has increased the interest of the specialists for this yet insufficiently explored zone. As a result, in the spot Uliul cel Mic, The History and Art Museum from Zalău (MLAZ) carries out 1978 several surveys with little results, superficially exploited. The first site, thoroughly investigated, the research concluding in a micro-monography, is the fortress of Dacian origin at Marca, less known in the speciality literature. As an achievement of the previous discoveries, in the year 1986 has been discovered, hazardingly again, at Simleu Silvaniei - Cehel, a rich thesaurus, a mixture of jewellery and silver drachmas, specific to the beginning of the 1st century B.C. Other discoveries, of a different nature, settlements, fortification, isolated pieces, in the region of Magura Simleului, permitted and encouraged the initiation of a vast project for research of the Dacian establishments in this area of great

historical value. Thus, beginning with the year 1992, there have been systematically investigated, the spots Cetate and Observator (yet in the phase of survey, pl.8-9) of Simleu Silvaniei, on the territory of the town being signaled and verified numerous spots belonging to civile settlements and areas supposedly ritual in nature.

In the 16 localities with Dacian discoveries in the Depression of Simleu, there were discovered a number of 15 civile plain settlements (pl.1), disposed on small water courses and one in a high geographic position, Badacin - Cornet, placed on a long, sunny cliff, where there have been small terraces as a habitat. One of these impresses by its actual dimensions: 10 m wide and 175 m long, in the modern ruptures of the settlement appearing fireplaces, ovens and dwellings. Much better known is the civile settlement disposed in a semicircular shape at the basis of the hill Cetate from Simleu Silvaniei. This has materialized by the appearance of about 30 spots with discoveries of a profane character, but ritual as well, in the Dacian terraces arranged on both sides of the valley along which the settlement was arranged. The terraces, in the number of 16, one of the longest being of over 100 m long, there can also be seen on widths of more than 20 m, many of these not being visible because of the ground slidings or the levelling that have later been done. They offer the specialist eye inhabitable complexes such as: dwellings, fireplaces, ovens and pits, but also evidence regarding ritual practices of the Dacians of the potential Dacidava, mentioned by the ancient geograph Ptolemeu.

Especially favourable to the human habitat of all times, situated on the route to important commercial roads, the Depression of Simleu is known, in the literature, as one of the regions with the greatest density in terms of Dacian thesauruses. There are 12 such thesauruses known of which 9 contained coins, one jewellery and 2 with mixed treasures. Recent archeologic researches in Simleu Silvaniei have revealed the fact that on Magura Simleului have functioned fortification complexes, fortified acropolis, settlements and even ritual places. All of them urge us to believe that this complex of settlements and fortifications was a powerful and prosperous centre of a tribal union of Dacian origin with its territory in the western half of the county Salaj, in the upper and middle basins of the rivers Crasna and Bercu (pl.1).

Limited at the south - south - west by the Mountains Plopiș and in the south - south - east by the Mountains Meses, this territory is closed in the north by the hills that from Magura Simleului with a maximum altitude of 597 m. This complex of hills occupies a surface of about 60 square km. By its massive form, with the central plateaus stretched on the top, where there are conditions for living under optimum circumstances (springs, pastures and areas for agriculture), naturally secure, but artificially protected in the same time, by the palisades stretched on the waves situated behind impressive ditches, with suplimental spots, with fortifications on the peripheric hills (Cetate, Uliul cel Mic, Hempului Hill, Damian's Rib, a.s.o.), linked to the central massif by narrow saddles, Magura Simleului presents itself as resembling more and to a nucleus of the size and stature of an aristocratic laic and eclesiastic residence of the tribal union before mentioned.

The territory is protected at the entrance by the Dacian fortress of Marca on the Barcau valley where the two circumvolutions of concentric shape that fortify the hill Cetate have been researched (pl.2). From the north, the access is closed by the defence elements on the Magura Simleului in the Observator spot with, by the three waves and the barrier ditches, fortifies the plateaus on the heights of Magura Simleului (pl.8-9) and Damian's Rib point. From the north - east the fortification of Hempului Hill, a stretch on the Magura towards the east, ensures the protection of the access ways to the top and the valley in that sector. Towards the eastern extremity of the territory, the main way of access, Poarta Mesesana, is controlled by the fortifications on Poguior and Magura Moigradului (pl.4). From the south - east, the access on the valley Ragului is blocked by the fortress complex on Starciu - Cetate (pl.3). The entire territory that encloses the basins of the upper and middle courses of the rivers Crasna and Barcau include the majority of the discoveries of the Dacian classical epoch in the county of Salaj (pl.).

The easiness with which the access and the commercial roads could be supervised, controlled and defended, made this territory an area that was better shaped and defended, but a more prosperous area from an economic point of view in the same time, although local resources were limited at all times.

If, generally speaking, for the entire chronology established, Magura Simleului was the nucleus and "centre of command" of the Dacian power in the Depression of Simleu, it is interesting to follow the evolution of region in the 200 years prior to the Roman Conquest. A major change regarding the tactics and military strategy, but of the habitat in the same time, has been noticed in Simleu Silvanici, on Magura, at the moment when there has been evidence of the complete and definite abandonment of the acropolis that has functioned in the 1st century B.C. in the Observator point, at the maximum altitude of 597m of Magura Simleului (pl.8-9). Its role was seemingly overtaken by the acropolis at the point Cetate, situated at an inferior altitude of 372 m. It is hard to explain this change in points of view in the conditions in which we cannot find evidence of a massive destruction of a violent nature of the fortification from the Observator. The decrease of water flows, the immobility due to isolation or more exactly the impossibility of close supervision and the efficient supervision of the strategic and commercial roads can be considered causes of the abandonment we priorly mentioned. The renouncement to the type of great fortified settlement "dava" and the overtaking of the military situation by the smaller fortifications, with permanent garrisons, variable in size, but arranged in strategic points of crossing, can be considered another reason for the abandonment of the fortifications of about 4 - 5ha from the Observator.

The geo - strategic importance of the zone, situated at the periphery north - western side of the kingdom of Decebal, made the Depression of Simleu a link between the contact zone with the Celtic world both as an outpost well-fortified for defence purposes, in order to control and survey the main entrance into Transylvania from the north - west, The Mesesana Gate.

The unity in conceiving the Dacian defence micro - system, reflected in the military architecture of Simleu Depression, constitutes one of the expression of

material and spiritual unity of the Dacians manifested during the last two centuries that has impeded the explosion of civilization never encountered before in native manner.

In the chronologic interval of time proposed are to be found the complexes of housing identified by means of research on the surface and in a systematic manner. We have a lot of 9 deepened dwellings (15 percent), 13 shallow dwellings (22 percent, pl.10) and 37 not specified from the point of view of the construction (63 percent). The manner of arrangement of these dwellings has taken into account the specific relief conditions. In some of cases there have been tremendous efforts to arrange the terraces on which later on were mounted civile constructions and their anexes. It has been established that the space has also has a judicious utility, using repeated arrangements, successive of the same terraces of systematizations of the arrangement of the complexes within the fortress or the establishment. The housing complexes were constantly accompanied by fire installations, fireplace (22) and ovens (16). The other auxiliary arrangements, the provision pits, the ritual or housing pits, in number of 113 were completing, by from special inventory, the scenery of the antique human establishments.

The inventory on the over mentioned complexes, gathered by systematic archeologic investigations, is impressive from quantitative and qualitative point of view.

The range covered by ceramic recipients is compared with the specific ones in the area inhabited by the Dacians. There have been several handmade objects, like: dolia - storage vessels, pots, bowls, plates, "fruit bowls" with leg, cups, rush lights, smoking cups, lids, strainers, situlae with graphit in paste, crucibles, kantharoi used for drinking, cups with leg, bowls for drinking or for eating, salvers and miniature containers. From the statistics, we can observe the fact that the most numerous category is represented by the pots used for preparing the food (1188, that is 69 percent), than by the illumination installations: rush lights (161, that is 9,2 percent), "fruit bowls" for eating (66, that is 3,8 percent), cups used to pour liquids (57, that is 3,2 percent), dolia for storage the food (51, that is 3 percent), bowls for eating (49, that is 2,8 percent), bowls used to bring the food (50, that is 2,8 percent) and crucibles (47, that is 2,7 percent). It is clear the fact that bowls used in metallurgy occupy the most significant place.

The register of the ceramics used in pottery at wheel contains: dolia, bowls for cooking, bowls for bringing the food or for eating, "fruit bowls", small pots, kantharoi, cups, lids, strainers and only amphora. The first place is detain by the "fruit pot" with 182 pieces (i.e. 40 percent), than the cups for liquids (84, i.e. 18,5 percent), the kantharos (79, i.e. 17,3 percent) and about the same position is held by the dolia, bowls and cups, for eating, with about 20 pieces each (about 4,5 percent).

From the point of view of their function we can observe the fact that some ceramic categories have main role, together with some of the recipients for storing food, 89 pieces (51 hand made, 38 pottery at wheel), representing only 4 percent of the total. The majority is represented by the bowl for preparing food, 1207 copies, all hand made (55 percent). An important category is that of the bowls for serving

the meal, 399 pieces (18 percent) of which 171 hand made and 228 pottery at wheel. The recipients for drinking and carrying of liquids are in number of 255, that is 12 percent of the total (65 hand made and 190 pottery at wheel). The installations destined for the illumination are all hand made, in a number of 174 (8 percent). The crucibles are a category destined for metallurgic activities. We have 47 such recipients, all hand made. The miniature bowls, considered component parts of the "magic kit" are 24 number, representing 1 percent, all hand made.

Of the total of 2195 pieces of ceramics processed, 79 percent are hand made only 21 percent are pottery at wheel, but this differs from one established to the other.

Together with this large ceramic lot, we believe representative, a number of 1897 other objects have been investigated, such as: tools, utensils, fire arms, pieces of military equipment and saddling, pieces of costumes and jewellery, coins. In the Depression of Simleu there are 646 tools and ceramic utensils known (458, instruments for pottery - 14; weights - 29, puzzles - over 400), stones (87, hand mills - 40; cutes - 47), bone (17, handles, awls, tubes - 6; planting machines - 1; spatulas - 3; broches - 4; whistles - 3), iron (81, ramp iron, nails - 29; fishing rods - 2; knives - 32; scythes, sickles - 4; axes, hatches - 2; chisels - 1; grills - 2; drills - 1; chains - 3; torches - 1; pieces of doors - 3), bronze (7); 53 pieces representing weapons, military equipment, pieces of saddling, predominant being the ones made of iron (38, arrows - 3; javelins and lances - 18; spades, battle knives, sheaths, spurs); 214 pieces of costumes and ornaments made of bone (5, beads and brouches), ceramics (2, beads), glass (9, pearls, bracelets), iron (5, belt buckles - 2, brouches - 1), bronze (174, brackets - 142, fibulas - 12, links - 10, earrings - 2, belts - 4, bracelets - 4) silver (19, earrings - 1, rings - 2, bracelets - 9; pl. 31, fibulas - 1; pl. 32, necklaces - 4; pl. 33, chains - 1; pl. 32, belts - 1) and 978 coins, the majority made of silver (Dacian suberate tetradrahma - 1, Greek drachma type Apollonia - Dyrrhachium - 827, Roman dinars - 149, bronze ase - 1).

The archeologic do not suggest agricultural preoccupations of the investigated community which have a very little civile character. It is the achropolis of Simleu Cetate and Observator and Marca Cetate, the last one with a pronounced military character. The recent osteologic analysis made of the lot of paleofaunistic remains, taken from the first two sites, impose the statement, hunting having an important role in the nutrition of those times. Furthermore, as a comparison, in the point Observator we can establish the fact that there is a chronologic altering between the two sites and in the character of difference in the basic occupations during this time period. If in the last century B.C. there was a preference for beef, nutrition based on hunting being only 10 percent, thus suggesting the existence of a stabile, immovable community, but the agricultural activities as part of this culture, in the last century A.D. this undergoes an unusual development and light mobility, reflected in the increase of the hunted animal in the nutrition to 31 percent and the preference for pork, that meant a minimum effort in terms of herding.

The predominant aristocratic - military character of the two main sites investigated, which offered the most spectacular discoveries and answers to the

questions raised by some of them, offers a certain specificity in terms of the other occupations of the Dacian community they have been represented by. Pottery, the processing of bones, stones, spinning and weaving did not make up the basic occupations but for the people working in the acropoles, the communities that lived at there basis, radially to the tops of the Magura Simleului. Moreover, the processing of metals was the privilege of the specialized craftsmen, very probably itinerant, animated by material interests satisfied by the local aristocracy, longing to fulfill their desires and specific tastes according to the fashion of the time, but also to prosper economically through the promotion of a policy of faithful copying of the Roman coin, in numerous retorts, necessary to the trade imposed by the authentic monetary economy.

The increasing economic needs of the community in the Depression of Simleu subjugated the constant specific ritual manifestations of the populace all through those times. Any human profane action was followed by a profound ritual charge materialized in incantations or/and sacrifices whose traces are to be seen sometimes. Be it that they are holes with remains of skeletons of human or animal origin buried or cremated, or they are an inventory of ceramic recipients intact, reconstructible or intentionally broken or deposited in a certain order: bowls or tools, utensils, weapons, ornaments, coins, a.s.o., these complexes served to the spiritual side of the communities that they could not exist without which they would not have been able to establish and justify their existence.

In the nowadays state of the research of the La Tene D period we could offer an attempt to show the lower and upper limits of the Dacian establishments from Simleu Depression.

For the beginning of the inhabitations of the La Tene D we can discuss the knotted fibulas made of silver in Moigrad and Cehei, dating back in the 2nd c. B.C. and through the 1st c. B.C.

The end of the inhabitation process can be tacked with enough precision in the sites of Moigrad-Magura and Simleu Silvaniei-Cetate. This corresponds to the period of the Dacian - Roman wars for the over mentioned period having as proof the norico - pannonian fibules and the brackets of the same origin discovered in Simleu, and for the Moigrad case the best elements of dating the fibulas are strongly profiled, eastern type, dating from the end of the 1st c. A.D. and the beginning of the 2nd c. A.D.

The other pieces of metal discovered date from the limited interval mentioned above. The coins only offer a "terminus post quem", pretty vast. As far as the Dacian ceramics is concerned, it is difficult to establish very precise limitations in time, but we cannot deny it a certain chronologic value when it is situated within precise complexes. The bronze fibule type 8b, discovered at Simleu - Observator, G9 pit, is a very precise element of dating of the complex and an inventory for the latter. We can easily state that the ceramic material from the Observator is chronologically dated through the 1st century B.C. without asserting with precision the moment of debut of the inhabitation of the place. The chronologic differences between the sites of Simleu Cetate and Observator are established and argued by the types of distinctive ceramics discovered there.

For the hand made ceramics of the Observator we can establish, as delubricated, especially the presence of the pounded shivers while the ceramics from the sites dating the 1st century A.D. (Cetate) mainly for the presence of the fragments of rock and quartz sand. If for the Observator, the ceramic lot of 435 fragments has offered only 56 pottery at wheel pieces, that is 13 percent of the total, at Cetate, from the manufactured ceramics (1209 pieces), 26,6 percent is represented by this superior category. This doubling, meaning a technological qualitative development, is specific to the second half of the period of maximum development of the civilization type La Tene at the time when Dacia exceeded from a political-economic point of view the former power represented by the Celts.

The material unity established for the most researched sites of Dacian origin from the Simleu Depression suggest the possibility of overgeneralising the hypothesis that for the time interval proposed and proven (second half of the 2nd c. B.C. – the beginning of the 2nd c. A.D.), the inhabitation of Dacia is continuous and concrete by settlements and fortifications with a special inventory, dating from this period of maximum flourishing of the Dacian civilization in all Dacia. Exception is the Observator for which we can sustain the hypothesis of desertion from reasons easy to understand at a moment of the debut of the 1st century of our time. The other sites do not raise such problems, but the lack of systematic archeologic research can confuse in argumentation.

The present trial, far from offering a comprehensive view of the Dacian civilization from the studied space, has tried to put to value almost all that has been published up to now on the subject, taking into account the numerous materials of novelty so far. The intention of this endeavour was to offer, as much as possible, a general image, of all the possible aspects, of the greatness of the Dacian phenomenon on territory of Simleu Depression. Clearly focused on the geographic space tackled in this thesis, this phenomenon proves to be more and consistent, as years go by, as a result of the archeologic discoveries performed systematically and through field work. We can therefore state that there is almost no fragment of civilization specific to the Dacian area that does not have a correspondent in the discoveries presented here.

The glimps of civilization of Dacian origin, tackled on in this endeavour, does nothing else but to prove the over mentioned statements, offering reasons for meditation on a series of pieces, facts and hypotheses.

Bibliography

- Buzilă A. Despre ceramica daco - getică lucrată cu mâna de la Bătea Doamnei // MA. - 1970. - P.237-250.
 Buzilă A. Despre ceramica daco - getică lucrată cu roata de la Bătea Doamnei // MA. - 1972-1973. - 4-5. - P.93-113; 333-369.
 Căpitanu V. Ceramica geto - dacică descoperită în dăva de la Răcățâu, com. Horjești, jud. Bacău // Carpica. - 1987. - 18-19. - P.103-213.

- Căpitanu V. Ceștile dacice ornamentate din dăva de la Răcățâu, jud. Bacău // Carpica. - 1994. - 25. - P.45-72.
 Chirilă E. Descoperiri monetare antice în Transilvania // AMN. - 1965. - 2. - P.645-647.
 Chirilă E. Descoperiri monetare antice în Transilvania // AMN. - 1966. - III.
 Chirilă E. și colab. // AMN. - 1967. - IV. - P.457.
 Chirilă E. Tezaurul de monede Dyrrhachiene de la Voivodeni // Apulum. - 1968. - VII. - 1. - P.123-144.
 Chirilă E. Descoperiri monetare antice în Transilvania (V) // AMN. - 1969. - VI. - P.475-476.
 Chirilă E., Lucăcel V. Tezaurul de monede thasiene de la Petrindu (jud. Sălaj) // AMP. - 1977. - 1. - P.63-66.
 Chirilă E., Lucăcel V. Tezaurul de la Petrindu. Contribuții la cronologia tetradrachmelor thasiene de tip Dionysos - Herakles // AMP. - 1979. - 3. - P.89-101.
 Chirilă E., Matei Al.V. Tezaurul monetar de la Cuceu. Contribuții la studiul circulației monetare în nordul Daciei preromane în sec. I î.e.n. // AMP. - 1983. - 7. - P.101-118.
 Chirilă E., Matei Al.V. Piese noi din tezaurul de la Cuceu // AMP. - 1984. - 8. - P.147-148.
 Chirilă E., Matei Al.V. Tezaurul dacic de la Cehel (Sălaj) // AMP. - 1986. - 10. - P.95-118.
 Crișan I.H. Ceramica daco - getică. - București, 1969.
 Crișan I.H. Burebista și epoca sa. - București, 1975. - 480 p.
 Crișan I.H. Burebista și epoca sa. - București, 1977. - 532 p.
 Crișan I.H. Ziridava. Săpăturile de la "Șanțul Mare" (Pecica, jud. Arad) din anii 1960, 1961, 1962, 1964. - Arad, 1978. - 456 p.
 Daicoviciu C. Neue Mitteilungen aus Dazien // Dacia. - 1937-1940. - VII-VIII. - S.299-336.
 Dumitrașcu S. Dacidava ? // Crisia. - 1971. - 1. - P.39-46.
 Dumitrașcu S., Lucăcel V. Cetatea dacică de la Marca. - Zalău, 1974. - 37 p.
 Ferenczi I. Régészeti megfigyelések a times dacicus északnyugati szakaszán // EM. - 1941. - XLVI. - Old.189-214.
 Fettich N. Archäologische Beiträge zur Geschichte der sarmatisch - dakischen Beziehungen // Acta Archaeologica. - 1953. - III. - S.127-176.
 Fetzer J.F. A Szilagyvarmegyei leletekről // AÉ. - 1886. - XVI. - Old.61-65.
 Fetzer J.F. Szilagysági leletekről // AÉ. - 1898. - XVIII. - Old.418-423.
 Fetzer J.F. Szilagysági leletekről // AÉ. - 1899. - XIX. - Old.260-264.
 Fetzer J.F. Szilagysági leletekről // AÉ. - 1910. - XXX. - Old.69-71.
 Florescu R., Miclea I. Tezaure transilvane la Kunsthistorische Museum din Viena. I. - București, 1979. - P.39-47.
 Glodariu I. Tezaurul dacic de la Sărmașag // AMN. - 1968. - 5. - P.409-418.
 Glodariu I. Așezarea dacică de la Arpașu de Sus. - București, 1976.

- Glodariu I., Iaroslavschi E. *Civilizația fierului la daci*. - Cluj-Napoca, 1979. - 265 p.
- Glodariu I. *Așezări dacice și daco - romane la Sîmnic (jud. Sibiu)*. - București, 1981a. - 191 p.
- Glodariu I. *Contribuții la cronologia ceramicii dacice în epoca Letene târzie // Studii dacice*. - Cluj-Napoca, 1981b. - P.146-165.
- Glodariu I. *Sistemul defensiv al statului dac și întinderea provinciei Daciei // AMN*. - 1982. - 19. - P.23-38.
- Glodariu I. *Arhitectura dacilor*. - Cluj-Napoca, 1983. - 196 p.
- Glodariu I., Moga V. *Cetatea dacică de la Căpâlna*. - București, 1989. - 275 p.
- Glodariu I. *Istoria României. Transilvania. Cap. I*. - Cluj-Napoca, 1997. - P.75-110.
- Goñl Ö. // *AÉ*. - 1900. - XX. - Old.434.
- Goñl Ö. *Koizstobokus. Éremlelet Aranyosmedgyesen // NK*. - 1903. - II.
- Gooss C. *Chronik der archäologischen Funde*.
- Hampel // *AÉ*. - 1892. - XII. - Old.375.
- Harsányi P. *A szilágysomlyói görög éremlelet // NK*. - 1908. - 7. - Old.113.
- Horedt K. *Die Dakischen Silberfunde // Dacia*. - 1973. - 17. - S.127-167.
- Jovanovic B., Jovanovic M. *Gomolava - Late La Tene settlement*. - Novi Sad - Beograd, 1988.
- Kotigoroško V. *Ținuturile Tisei Superioare în veacurile III î.e.n. - IV e.n. Perioada La Tene și romană*. - București, 1995. - 337 p.
- Lucăcel V. *Catalogul colecției de monede antice*. - Zalău, 1968.
- Mac I., Idu P.D. // *Geografia României*. - București. - 1992. - IV. - P.39-48.
- Macrea M., Rusu M. *Der Dakische Friedhof von Porolissum und das problem der Dakischen Bestattungsbräuche in der spätlatènezeit // Dacia*. - 1960. - IV. - S.201-229.
- Marțian I. *Urme din războaiele romanilor cu dacii*. - Cluj, 1921.
- Matei Al.V. *Repertoriul de așezări și descoperiri dacice pe teritoriul județului Sălaj // AMP*. - 1979. - 3. - P.11-40.
- Mărghitan L. *Tezaur de argint dacice de pe cuprinsul jud. Sălaj // AMP*. - 1977. - 1. - P.73-77.
- Mărghitan L. *Considerații cu privire la tezaurul dacice de argint din vestul și nord - vestul României (sec. I î.e.n.) // Centenar Muzeal Orădenă*. - 1992. - P.191-195.
- Moga M. *Trăitul populației daco - romane și barbare la granița de vest a Daciei // SCIV*. - 1950. - 1. - P.131-135.
- Pop H. *Observații de topografie arheologică la Șimleu Silvaniei. Așezarea civilă dacică // AMP*. - 1992. - 16. - P.129-133.
- Pop H., Bejinariu I. *Catalogul expoziției "Traci și daci la Șimleu Silvaniei*. - 1995.
- Pop H., Gazdac C. *The Roman hoard from Șimleu Silvaniei // AMN*. - 1999. - 36. - I. - P.169-188.

- Rustoiu A. *Le premier horizon de fibules romains en Dacie préromaine // Traco - Dacica*. - 1995. - XVI. - 1-2. - P.211-219.
- Rustoiu A. *Metalurgia bronzului la daci*. - București, 1996.
- Rustoiu A. *Fibulele din Dacia preromană (sec. II î.e.n. - I e.n.)*. - București, 1997.
- Săgănu Al. *Moneda antică în vestul și nord - vestul României*. - Oradea, 1980. - 200 p.
- Sârbu V. *Credințe și practici magico - vrăjitoarești la traco - daci // Banatica*. - 1993. - 12. - I. - P.129-175.
- Sârbu V. *Dava getică de la Grădiștea, jud. Brăila. I*. - 1996.
- Szekely Z. *Materiale din campania de săpături arheologice din 1949*. - București, 1951. - P.43-74.
- Ursachi V. *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*. - București, 1995.
- Wagner E. *Preocupări de arheologie în jud. Sălaj oglindite în documentele din anii 1870 - 1950 // AMP*. - 1980. - 4. - P.665-703.
- Winkler I. *Considerații asupra pătrunderii emisiunilor illiriene în nord - vestul Daciei // SCSM*. - 1981-1982. - 5-6. - P.93.

